

PROMĚNY ČASOVÁNÍ A ZPŮSOBU NÁVRATU MATEK DO ZAMĚSTNÁNÍ¹ / HANA HAŠKOVÁ

The Changing Timing and Ways of Mothers' Returning to the Workplace

Abstract: In a European comparison, the Czech Republic is one of the countries where motherhood has the biggest negative impact on women's employment participation. Some researchers explain this situation as resulting from Czech mothers' preferences for a long-term interruption to their labour market participation. Others stress that preferences are structurally and culturally embedded and identify barriers to the return of Czech mothers to the labour market. In this article, the author first introduces a critique of the theories that focus on preferences in work-life balance studies. Second, inspired by the critique and based on a representative survey of the Czech adult population from 2010 focused on life course histories, the author analyses changes in the length of women's employment interruptions caused by motherhood since the 1950s and describes the current refamilization model applied in Czech society. Subsequent analysis of biographical interviews with mothers of small children provides an insight into their decision-making about returning to the labour market, and the analysis also shows that statistical evidence of the increase in the economic inactivity of Czech mothers often relates to their involvement in unpaid or unofficially paid economic activities. These strategies are the result of their structurally and culturally constrained decision-making and limited opportunities to achieve work-life balance. At the end of the day, these factors strengthen long-term gender inequalities in the society.

Keywords: capabilities for work-life balance, refamilization, post-socialist context

Česká republika patří v evropském srovnání mezi země s největším dlouhodobým negativním vlivem mateřství na míru zaměstnanosti žen (European Commission 2008). Někteří tuto situaci vysvětlují tím, že je dlouhodobé přerušení výdělečné činnosti českými ženami preferováno (Bartáková 2008). Na politické úrovni je jejich dlouhodobé přerušení výdělečné činnosti interpretováno jako projev jejich svobodné volby (Freiová 1998). Jiné autorky však upozorňují na situační podmíněnost preferencí a voleb a identifikují bariéry návratu matek na pracovní trh (Křížková et al. 2008). Skutečnost, že dotazníková šetření ukazují, že česká populace upřednostňuje dlouhodobou péči matek o děti v domácnosti (Valentová 2006), je nezřídka používána jako argument pro zachování statu quo v české rodinné politice (Nečas 2009). Dotazníková šetření ale nemohou reflektovat, co stojí za výběrem určité varianty odpovědi. Šetření preferencí jsou však v daném ohledu hojně využívána, jelikož se má za to, že lidé nejsou ve svých orientacích homogenní a že preference vyjadřují jejich odlišné cesty dosahování životní spokojenosti.

V tomto článku představím teorie, které pracují s preferencemi v oblasti kombinování pracovního a soukromého života, a také jejich kritiku. Následně na tuto odbornou diskusi navážu empirickým výzkumem. Nejdříve za použití statistických dat odpovím na otázku, jakým způsobem se v průběhu posledních 50. let proměňovalo chování českých matek z hlediska kombinování pracovního a soukromého života. Posléze budu na kvalitativních datech zkoumat, jakým způsobem se rozhodují české matky o časování a formě svého návratu do zaměstnání s cílem porozumět tomuto rozhodování v rovině subjektivně vnímaných omezených možností. Odpovědi na tyto dvě výzkumné otázky mi umožní specifikovat charakter současného refamilizační-

ho trendu v České republice a odhalit některé jeho důsledky pro postavení žen v české společnosti. V návaznosti na diskusi nad teorií preferencí a modelem způsobilosti² mi odpoví na stanovené dvě výzkumné otázky umožní také ukázat na limity vyžívání kvantitativně zjišťovaných preferencí v oblasti kombinování soukromého a pracovního života.

Teorie preferencí a jejich kritika

Skutečnost, že to jsou zpravidla ženy, kdo pečují o malé děti, může být nahlížena jako výraz jejich preferencí nebo užitku. Optikou užitku interpretoval tento fakt Gary Becker (1976), podle něhož je specializace genderových rolí výsledkem optimalizace užitku domácností. Řada kritiků a kritiček tohoto modelu však poukázala na jeho chybné předpoklady. Například předpoklad, že partneři své příjmy vzájemně sdílejí. Kromě toho narůstající nejistota a flexibilita na stále více globalizovaném trhu práce a vysoká rozvodovost by nás mohla vést i k opačnému závěru, a to že investice veškerého lidského kapitálu ženy do sféry soukromé je vysoce riskantní záležitostí. V neposlední řadě byl podroben kritice i předpoklad, že se lidé chovají racionálně a že jednotlivé domácnosti neustále srovnávají výnosy a náklady k maximalizaci svého užitku. Skutečnost, že teorie racionální volby pracuje s preferencemi jako s danostmi, vycházejícími ze snahy maximalizovat užitek, ale nezkoumá faktory ovlivňující individuální orientace, předurčuje tuto teorii pouze k omezenému uplatnění v oblasti výzkumu kombinování pracovního a soukromého života (Hobson, Fahlén 2009).

Znovuvzkříšení vědeckého zájmu o preference v oblasti kombinování pracovního a soukromého života přišlo v podobě preferenční teorie Catherine Hakim (1998). Na rozdíl od G. S. Beckera nevychází její pojetí preferencí z předpo-

kladu, že jsou založeny na racionální volbě. Výchozím bodem jsou pro ni kulturní hodnoty a životní styly. Na základě empirických výzkumů rozdělila ženy do tří skupin podle jejich životních orientací a tuto svoji typologii postavila na předpokladu, že se životní orientace žen v průběhu životní dráhy nemění. První skupinu tvoří ženy orientované na rodinu a druhou skupinu tvoří ženy orientované na práci. V každé z těchto skupin je podle C. Hakim v evropských zemích 10–30 % žen. Poslední skupinu tvoří ženy orientované na rodinu i na práci a zahrnuje do ní zbývajících 60–80 % žen. Výdělečně činné chtějí být, ale zároveň nejsou aktivní v rozvíjení pracovní kariéry. Není překvapením, že preferenční teorie byla využívána neoliberálními vládami proti politikám pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem (Brennan 2007).

I tato teorie byla podrobena významné kritice, a to zejména z toho důvodu, že přeceňuje svobodu volby žen a naopak podceňuje vliv sociálně-strukturních faktorů a proměnlivost preferencí (Crompton, Harris 1998). Ačkoliv Catherine Hakim připouští jistou míru vlivu vnějších faktorů na rozhodování žen ohledně jejich výdělečné činnosti a mateřství, opomíjí skutečnost, že jejich preference jsou sociálně konstruovány v sociokulturním kontextu, který netvoří jen jejich vnější prostředí, ale jsou v něm zakořeněny a nejsou na něm nezávislé. Volby nelze chápat jako svobodné bez ohledu na kontext, v němž vznikají.

Teorie preferencí byla podrobena kritice i proto, že implikuje genderový esencialismus. Předpokládá, že rozdíly mezi muži a ženami jsou přirozené (jsou totiž důsledkem jejich svobodných voleb) a že volby, které ženy (a muži) uskutečňují, jsou v souladu s touto přirozeností a nejsou omezovány genderovými normami a nerovnými podmínkami (Crompton, Lyonette 2005). Hlavní nebezpečí genderového esencialismu tkví v tom, že legitimizuje nerovnosti a znemožňuje sociální změnu. C. Hakim (2006) sama dokládá oprávněnost této kritiky teorie preferencí tím, že na jejím základě vystupuje proti politikám genderové rovnosti.

Některé kritičky teorie preferencí se soustředily na skutečnost, že při analýze pracovních voleb žen nelze odhlížet od toho, že jsou formovány strukturálními a institucionálními podmínkami na trhu práce (Crompton, Lyonette 2005). Jiné se soustředily na to, že nerovnosti existují také v prostředí domácností. B. Hobson (1990) ukázala, že nižší příjmy a vyšší ekonomická závislost snižují pozici při vyjednávání a že vyšší příjem ženy má pozitivní vliv na redukci její neplacené práce v domácnosti, nikoliv však na objem neplacené práce jejího partnera. B. Hobson a S. Fahlén (2009) soudí, že za rezistencí mužů v oblasti angažování se v neplacené práci v domácnosti a v péči, stejně jako za schopností mužů prosazovat své potřeby, stojí skryté mocenské působení genderových norem.

Abychom porozuměli jednání mužů a žen v oblasti kombinování pracovního a soukromého života, je však podle B. Hobson a L. Oláh (2006) potřeba analyzovat nejen jejich situačně podmíněné jednání, ale také to, jakými způsoby se

muži a ženy cítí být oprávněni jednat, a dále jaké struktury a zdroje mají vliv na tyto jejich subjektivně vnímané možnosti (nárokování) dosahování životní spokojenosti v oblasti kombinování pracovního a soukromého života. Za tímto účelem B. Hobson a S. Fahlén (2009) aplikovaly Senův „capabilities model“ (Sen 2006).³ Jejich cílem bylo analyzovat mnohvrstevnost polí, v jejichž rámci dochází k posilování či oslabování možností mužů a žen jednat tak, aby dosáhli životní spokojenosti. Vzhledem k tomu, že dosažení rovnováhy v oblasti pracovního a soukromého života zvyšuje kvalitu života (Hobson 2011), zaměřily se na oblast kombinování práce a péče. Dosažení rovnováhy v oblasti pracovního a soukromého života zahrnuje kvalitu práce (ekonomická jistota, možnost využívat dovedností apod.), čas na péči a čas na volnočasové aktivity a sebe sama (Hobson, Fahlén, Takács 2011).

Dosažení spokojenosti v osobním a pracovním životě je v soudobých evropských společnostech nedílnou součástí dosažení životní spokojenosti mužů i žen (Hobson, Fahlén 2009). Uspořádání soukromých vztahů a pracovní pozice jsou úzce provázány. Finanční a materiální chudoba, stejně jako časová chudoba a tíseň, jsou faktory, které negativně ovlivňují možnosti dosahování spokojenosti v oblasti kombinování pracovního a soukromého života. Například časová chudoba v případě žen zpravidla zeslabuje jejich možnosti zahájení mateřství. V případě mužů zase vytváří obvykle tlak na maximalizaci času stráveného v placeném zaměstnání a zeslabuje jejich možnost angažovat se jako pečující otec (Hobson, Fahlén 2009).

Podle Kanjuo Mrčela a Černogoj Sadar (2011) je důležité analyzovat propast mezi legislativně zakotvenými právy rodičů a jejich smyslem pro nárok na dosažení rovnováhy v oblasti pracovního a rodinného života, rozpor mezi relativně vysokou akceptací genderové rovnosti v oblasti placené práce a relativně vysokou akceptací genderových nerovností v rodičovství, a propast mezi legislativou na národní úrovni a praktikami v organizacích, které reflektují vliv kompetitivních tržních tlaků na úrovni organizační kultury. Obdobně i B. Hobson a S. Fahlén (2009) zdůrazňují, že je důležité studovat nejen to, jak různé faktory ovlivňují to, co člověk dělá a jaké jsou jeho možnosti, ale i to, jak se cítí být oprávněn různé možnosti volit. V jejich pojetí je svoboda jednání (*agency freedom*) (viz Sen 1992) definována jako pocit oprávnění činit požadavky v rámci rodiny/domácnosti i na pracovišti, a zahrnuje tak i reálnou způsobilost/schopnost (*capability*) jednat v rozporu s tradicí. Ukazují, že institucionální faktory (například legislativně zakotvená ochrana pracovního místa rodiče na rodičovské dovolené nebo možnost mužů i žen čerpat rodičovskou dovolenou) neovlivňují svobodu jednání přímo, ale mohou být zásadní pro zvýšení individuálních zdrojů pro svobodu jednání. Stejně tak i vliv sociálních hnutí (například vliv feministického hnutí na zvýšení společenské akceptace pracujících matek malých dětí a zeslabení normy celodenní mateřské péče o děti) nemá vliv na svobodu jednání přímo, ale

může být zásadní pro posílení subjektivního pocitu oprávnění činit požadavky na dosažení rovnováhy v pracovním a osobním životě. Je proto nutné rozlišovat mezi institucionálními zdroji (např. sociální stát, trh práce, organizační kultura ve firmě), společenskými zdroji (normy, sociální hnutí a mediální diskuse) a individuálními zdroji (sociální, ekonomické a demografické charakteristiky muže/ženy, individuální zdroje jeho/jejího partnera, sociální sítě), a snažit se tak propojit makroúroveň organizace sociálních států a trhu práce, mezoúroveň organizace firem a mikroúroveň individuálního vnímání rizik, svobody jednání a reálné praxe kombinování pracovních a soukromých životů (Hobson 2011).

Při rozlišování těchto tří zdrojů by mělo být možné vysvětlit, proč i přes tendence ke sjednocování politik v oblasti kombinování pracovního a soukromého života v rámci Evropské unie⁴ zůstává pocit oprávnění činit požadavky na dosahování rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem mezi socioekonomickými skupinami a muži a ženami z různých evropských států velmi odlišný. Takto postavený výzkum vyžaduje interpretativní přístup a zkoumání subjektivních pocitů oprávnění pro dosahování spokojenosti a rovnováhy na poli pracovního a soukromého života spíše než analýzu preferencí zjišťovaných kvantitativním způsobem (Hobson, Fahlén 2009).

Analýza možností slovinských rodičů dosahovat rovnováhy mezi pracovním a rodinným životem vedla k překvapujícímu zjištění. Slovinsko je považováno za zemi v evropském kontextu s relativně efektivními politikami pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem. Rodičovská dovolená je kompenzována 100 % předchozího příjmu a stanovuje využití jedné z jejích částí otcem dítěte. Uplatňuje se zde relativně vysoká ochrana pracovního místa v případě odchodu rodiče na rodičovskou dovolenou. V roce 2004 deklarovalo ztrátu pracovního místa v případě odchodu na rodičovskou dovolenou pouze 6 % rodičů. Je zde i vysoká dostupnost institucí péče o děti. V roce 2007 je navštěvovala zhruba polovina dětí mladších tří let a 85 % předškolních dětí ve věku tří a více let. Navzdory relativně efektivním politikám pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem a navzdory relativně liberálním postojům k genderovým rolím v této zemi, dochází zde v důsledku nárůstu negativní flexibility na trhu práce ke zvětšování propasti mezi legálními prostředky pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a rodinným životem a jejich aktuálním využíváním. Stále více mladých lidí zde pracuje na termínované pracovní smlouvě, které jim neumožňují využívat legálních prostředků pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a soukromým životem (Mrčela, Černogoj Sadar 2011).

Komparace švédských a maďarských rodičů vedla zase ke zjištění, že ačkoliv obě skupiny rodičů pociťují nesnáze na poli kombinování práce a péče, maďarští rodiče – vzhledem ke konzervativnějším postojům k genderovým rolím a odlišné organizaci trhu práce, která zahrnuje vyšší nejistotu

práce, podstatně delší pracovní dobu a nižší míru pozitivní flexibility práce – vykazují slabší pocit oprávnění vymáhat svá legislativně zakotvená práva. V případě maďarských matek ústí jejich slabý pocit oprávnění pro dosahování rovnováhy mezi pracovním a rodinným životem v dlouhodobé přerušování výdělečné činnosti a přijímání neatraktivních pracovních pozic po návratu na trh práce. V případě maďarských otců ústí jejich slabý pocit oprávnění do navyšování přesčasových hodin (Hobson, Fahlén, Takács 2011).

Ačkoliv šetření postojů ukazuje, že je naprostá většina mužů i žen ve všech státech Evropy přesvědčena o tom, že by se muži měli podílet na péči o děti a domácnost stejně jako ženy a že je důležité vybrat si výdělečnou činnost tak, aby ji bylo možné kombinovat s rodinným životem (Hobson, Fahlén 2009), maďarští otcové, zejména ti z dělnických profesí (na rozdíl od švédských dělníků) nepovažují otázku rovnováhy mezi pracovním a rodinným životem za relevantní. I když by chtěli trávit se svými dětmi o něco více času, finanční situace je nutí volit vždy ve prospěch přesčasových hodin. Maďarské matky, ačkoliv se chtějí po skončení rodičovské dovolené vrátit do zaměstnání, a i když zákon o ochraně pracovního místa stojí na jejich straně, návrat do svého původního zaměstnání ve většině případů ne-realizují. Pouze 45 % z nich se vrátí do stejné organizace, v níž pracovaly před porodem dítěte (Hobson, Fahlén, Takács 2011). Ve visegrádských zemích (Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Polsko) je návratnost matek k původnímu zaměstnavateli ze všech států EU nejnižší. To vypovídá o velmi malé vymahatelnosti ochrany pracovního místa rodiče v souvislosti s rodičovskou dovolenou v těchto zemích (Riedmann 2006). Obdobně jako v Maďarsku se například i v ČR vrací ke svému zaměstnavateli pouze polovina žen (Kuchařová et al. 2006).

Data a metody

Ve svém empirickém výzkumu na výše uvedenou odbornou diskusi navazují. Nejdříve za pomoci statistických dat zmapují, jakým způsobem se v průběhu posledních 50 let proměňovalo chování českých matek z hlediska kombinování pracovního a soukromého života. Využijí k tomu datový soubor Životní dráhy 2010, který obsahuje 4 000 respondentů ve věku 25–60 let. Je výsledkem výběrového šetření české populace, které proběhlo na konci roku 2010 pod vedením SOÚ AV ČR, v. v. i. Soubor je pro českou populaci reprezentativní s ohledem na standardní výběrové kvóty. Toto šetření je vhodné pro zkoumání proměn kombinování pracovního a soukromého života, jelikož je na tuto problematiku jednak tematicky zaměřeno, jednak bylo navrženo tak, aby bylo možné rekonstruovat životní dráhy respondentů a respondentek s ohledem na datování (měsíc a rok) důležitých životních událostí. Návraty matek k výdělečné činnosti lze na těchto datech rekonstruovat pro různé generace žen a jejich dětí s vysokou přesností.

Posléze budu zkoumat na datech kvalitativní povahy rozhodování českých žen o časování a způsobu jejich návratu

do zaměstnání. Konkrétně budu vycházet z analýzy 37 biografických rozhovorů s matkami alespoň jednoho dítěte ve věku dvou až sedmi let, které jsem spolu se svými kolegyněmi nahrála v roce 2009. Celkem byly analyzovány dva rozhovory se ženami se základním vzděláním, 12 rozhovorů se středoškolačkami bez maturity, deset rozhovorů se středoškolačkami s maturitou a 13 rozhovorů s vysokoškolačkami. Ve věku 23–29 let bylo šest matek, ve věku 30–35 let bylo 22 matek a ve věku 36–44 let bylo devět matek. Celkem 13 matek mělo jedno dítě, 16 jich mělo dvě děti a osm jich mělo alespoň tři děti. Zaměstnaných nebo samostatně výdělečně činných bylo 17 matek, sedm matek bylo se svým druhým dítětem na mateřské či rodičovské dovolené, deset matek bylo v domácnosti s nárokem či bez nároku na rodičovský příspěvek, dvě matky byly registrované jako nezaměstnané a jedna matka byla v invalidním důchodu. Celkem devět matek bylo samoživitelek, 22 matek žilo se svým manželem, pět se svým partnerem kohabitovalo a partner jedné z matek žil v samostatné domácnosti v zahraničí. Pouze dvě matky žily v malých příměstských satelitech nebo na samotě, jedna matka žila v obci s méně než 10 tisíci obyvateli, dvě matky žily v obci se zhruba 20 tisíci obyvateli a ostatní matky bydlely v jednom z osmi nejlidnatějších měst ČR. Z hlediska krajů pocházely matky z Jihomoravského, Středočeského, Jihočeského a Moravskoslezského kraje a z Prahy.⁵

Biografická metoda akcentuje význam subjektivně vnímané skutečnosti. Osobní zkušenost však nevypovídá o jedinečném případě, ale o celospolečenském fenoménu (Merrill, West 2009). Biografická metoda dovoluje analyzovat vliv společenských změn na individuální životní dráhy (Rustin, Chamberlayne 2002). Kromě dopadů společenských změn umožňuje také poznání jejich významů pro subjektivní percepci životní dráhy a limitovaných možností (Křížková et al. 2011).

Analýza biografických rozhovorů byla inspirována zakotvenou teorií (Glasser, Strauss 1967, Strauss, Corbinová 1999). Základem analýzy bylo induktivní vytváření kategorií. Rozhovory byly kódovány, rekódovány, části jednotlivých rozhovorů byly seskupovány na základě podobností a nalezených vztahů. S rozhovory jsem v souladu s interpretativním sociologickým přístupem pracovala tak, že poskytnutí reprezentace a definice sociální reality, které odrážejí vlastní zkušenosti komunikačních partnerek a jsou součástí jejich interpretace sociálního světa (Denzin, Lincoln 2003).

Refamilializace v české společnosti v mezinárodním a historickém kontextu

Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 15 let klesla v České republice na pouhých 52 %, zatímco zaměstnanost stejně starých žen bez dětí v tomto věku je o 22 % vyšší (OECD 2007, LMF1.2.A). Ve srovnání s dalšími státy Evropy je v současné době zaměstnanost matek dětí mladších 15 let nižší než v ČR již jen v Itálii, Maďarsku a na Maltě (OECD 2007, LMF1.2.A). Z hlediska rozdílu mezi zaměstnaností

mužů a žen dochází v ČR ve srovnání s dalšími státy Evropy ve věkové skupině 25–34 let k nejmarkantnější divergenci (OECD 2007, LMF1.4.A). To je způsobeno zejména vysokým podílem žen, které zůstávají v tomto období s dětmi doma, ale také relativně vysokým podílem nezaměstnaných žen vůči mužům. Zatímco mezi 20–24letými není rozdíl mezi mírou nezaměstnanosti mužů a žen téměř žádný, mezi 25–29letými míra nezaměstnanosti žen oproti míře nezaměstnanosti mužů narůstá a mezi 30–34letými a 35–39letými je již více než dvojnásobná. Ačkoliv není podíl nezaměstnaných žen ve věkových kategoriích 25–29, 30–34 a 35–39 let v České republice v evropském srovnání nijak výjimečně vysoký, relativně k podílu nezaměstnaných mužů ve stejných věkových kategoriích a zemi je Česká republika na jednom z prvních míst v Evropě v neprospěch žen (Eurostat 2011).

V souvislosti s možnostmi návratu matek do zaměstnání se nejčastěji hovoří o nastavení trhu práce a nedostupnosti služeb péče o děti. Zaměstnanci ve státech bývalého východoevropského bloku mají méně autonomie v rozhodování o tom, kdy a kde budou práci pro svého zaměstnavatele vykonávat ve srovnání se zaměstnanci ve státech bývalé EU-15 (Wallace 2003). Kromě toho tvoří visegrádské státy také region s nejnižší mírou dětí mladších tří let v denních institucích péče o děti. Pokud se zaměříme na využívání formální péče tříletými dětmi, je ČR stále ještě hluboce pod evropským průměrem. Celkem se docházka 3–5letých dětí do zařízení péče o děti pohybuje v ČR těsně pod evropským průměrem (OECD 2008, PF3.2.A). Zatímco však v roce 2002 nebyly v ČR uspokojeny bezmála čtyři tisíce žádostí o přijetí do mateřské školy, v roce 2009 jich bylo již téměř 30 tisíc (Organizace vzdělávací soustavy ČR 2008/2009).

Lze shrnout, že v porovnání s evropskými zeměmi je na tom ČR z hlediska zaměstnanosti matek dětí mladších 15 let špatně. Ve více než 40 % rodin s oběma rodiči a dítětem pod 15 let je uplatňován model jediného živitele. Vyššího podílu (o 1 %) dosahuje v Evropě již jen Řecko a Maďarsko (OECD 2007, LMF2.2.A). V praxi to znamená, že se zde ženy stávají kvůli mateřství na dlouhou dobu oficiálně ekonomicky neaktivní. To může přispívat k odkládání či odmítání mateřství mezi ženami s vyšším vzděláním a postavením na trhu práce (Hašková 2009) a zároveň posilovat negativní dopady mateřství na následné postavení matek na trhu práce, jejich příjmy, důchody a v souvislosti s vysokou rozvodovostí v ČR se může tato situace promítat i do feminizace chudoby a růstu příjmové chudoby rodin s dětmi (Sirovátka, Mareš 2002, Maříková 2005).

Z historického hlediska se doba, po kterou zůstávaly matky doma s dětmi v české společnosti, od konce 50. let 20. století postupně prodlužovala. S dítětem narozeným mezi lety 1957–1974 zůstaly více než ¾ matek v domácnosti nejvýš dva roky do návratu do zaměstnání nebo do narození dalšího dítěte. Od 90. let je již patrný dominantní model tříleté péče o dítě v domácnosti s tím, že ale více než čtvrtina žen zůstává doma s každým dítětem do návratu na trh práce nebo do

Tabulka 1: Počet měsíců, po které zůstávaly české matky s dítětem doma do návratu do zaměstnání nebo do narození dalšího dítěte – podle roku narození dítěte (v procentech).

Rok narození dítěte	Matka 0–12 měsíců doma	Matka 13–24 měsíců doma	Matka 25–36 měsíců doma	Matka 37 a více měsíců doma	Celkem
1957–1974	39	37	16	8	100
1975–1979	27	35	25	13	100
1980–1989	17	36	36	11	100
1990–1999	10	20	43	27	100
2000–2010	13	16	44	27	100

Zdroj: Životní dráhy 2010.

narození dalšího dítěte ještě déle (viz tabulku 1). Tyto změny souvisely s prodlužováním rodičovské dovolené a rozšiřováním rodičovského příspěvku, které umožnily stále většímu podílu žen zůstat s dítětem doma. Již ve druhé polovině 70. let přitom prokazovala výběrová šetření české a slovenské populace ukotvení ideálu celodenní mateřské péče o dítě po dobu tří let (Čámková et al. 1977, Kreipl et al. 1979). Tyto změny byly doprovázeny prodlužováním intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte. V období reálného socialismu se pohyboval mezi dvěma a třemi roky. Od začátku 90. let se zvýšil na pět let (Svobodová 2007). Ačkoliv byl již v období reálného socialismu v Československu praktikován mnohými matkami model setrvání v domácnosti s prvním dítětem až do porodu druhého dítěte (Potančoková 2009), praxe řetězení rodičovských dovolených bez meziporodního návratu do zaměstnání se v české společnosti značně rozšířila zejména od 90. let. Mezi matkami narozenými v letech 1929–1959, které mají alespoň dvě děti, se podíl těch, které porodily své druhé dítě během doby, po kterou byly se svým prvním dítětem doma, pohyboval okolo 40–56 %. Mezi matkami alespoň dvou dětí, které se narodily v 70. letech (případně později), jež své druhé dítě porodily v době, kdy plně pečovaly o své první dítě, šlo o více než tři čtvrtiny z nich (Paloncyová 2011). Matky tedy často a stále častěji navazují druhým těhotenstvím na celodenní péči o své první dítě a na trh práce se vrací až poté, co ukončí rodičovskou dovolenou s druhým dítětem. To je ovšem v současné době již poměrně dlouhá doba, která nepřispívá k návratu matek k jejich původnímu zaměstnavateli.

Déle zůstávají v domácnosti ženy s nižším vzděláním a ženy, které jsou přesvědčeny o nezbytnosti intenzivní mateřské péče pro zdravý vývoj dítěte. Déle však zůstávají v domácnosti bez ohledu na vlastní přesvědčení také ženy, jejichž partneři jsou zastánci tradiční dělby práce mezi muži a ženami. Nejedná se přitom nutně o faktory, které by začaly ovlivňovat délku celodenní mateřské péče o děti až po roce 1989.⁶ Ačkoliv by posílení diferenciace délky pobytu matek v domácnosti v závislosti na jejich vzdělání mohlo indikovat větší možnosti výběru, k čemuž se konečně prezentace současné rodinné politiky hlásí, statistická data takové posílení nepotvrzují. Ženy s vyšším vzděláním zůstávaly v domácnosti kratší dobu než ženy s nižším vzděláním před rokem 1989 i v současnosti.

Z těch matek, kterým se narodilo dítě poté, co byla zavedena tzv. třírychlostní rodičovská dovolená, si více než

60 % vybralo tříletou variantu. Zdůvodnění výběru⁷ této varianty nejčastěji odkazovalo k nastavení rodinné politiky: tříletá varianta byla až do nedávné doby finančně nejvýhodnější, mateřské školy přijímají děti až od tří let, ochrana pracovního místa trvá po dobu tří let apod. Čtyřletou variantu „zvolilo“ méně než 30 % matek, ale celá polovina matek se základním vzděláním. Jako důvod uváděly nejčastěji přání dítě si užít a pečovat o něj. Nezanedbatelný podíl však uvedl jako důvod strach z nezaměstnanosti. Neméně častá byla odpověď, že si tuto variantu nevybraly, ale byla pro ně jedinou možnou. V takové situaci jsou například ženy, které nebyly před porodem dítěte v pracovním poměru. Dvouletou variantu volily nejčastěji vysokoškolačky a jako hlavní deklarovaný důvod u nich dominovala finanční situace. Právě ony přicházejí na rodičovské dovolené kromě dalších příležitostí na pracovním trhu o nejvíce peněz. Strukturální a institucionální podmíněnost „voleb“ délky rodičovské dovolené je i jen z tohoto jednoduchého přehledu výpovědí zřejmá.

Stejně tak je zřejmé, že po roce 1989 došlo v ČR v rodinách s dětmi k významnému posílení modelu muže živitele. Téměř 90 % matek s dítětem mladším tří let a více než polovina matek s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let zůstává v domácnosti nebo vykonává pouze občasné brigády. Podíl těchto matek se v českých rodinách s nejmladším dítětem ve věku 3–5 let oproti druhé polovině 70. let více než zdvojnásobil. V případě rodin s nejmladším dítětem ve věku 6–10 let se jejich podíl zvýšil dokonce 25krát. Naopak v případě otců dochází k intenzifikaci jejich časových investic do výdělečné činnosti v podobě přesčasových hodin (viz tabulku 2).

V rodinách s oběma pracujícími rodiči došlo po roce 1989 k významnému poklesu ve využívání nerodinné péče o děti, která souvisí s rušením institucí denní péče o děti. Zároveň se v rámci rodin s oběma pracujícími rodiči zvýšil podíl těch, které spoléhají na péči poskytovanou prarodiči,⁸ případně se v nich oba pracující rodiče v péči o děti střídají (viz tabulku 3).

Zajímavé je, že zatímco od sebe statistiky významně poстоjově i socioekonomicky odlišují ty matky, které zůstávají s dětmi v domácnosti déle, a ty matky, které se vrací do zaměstnání dříve, mezi matkami, které se vrátily do zaměstnání dříve, než jejich nejmladší dítě dosáhlo třetího roku života, nebylo možno nalézt téměř žádnou statisticky vý-

Tabulka 2: Převládající pracovní postavení žen a mužů v různých fázích rodinného cyklu – podle roku narození dítěte (v procentech).

Rok narození dítěte	Muži			Ženy			
	Práce přesčas	Plný úvazek	Celkem*	Plný úvazek**	Částečný úvazek	V domácnosti, MD/ RD, pouze brigády	Celkem
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti méně než 3 roky						
1975–1979	12	85	97	29	6	65	100
1980–1989	17	80	97	28	7	65	100
1990–1999	17	81	98	15	5	80	100
2000–2010	17	78	95	9	3	88	100
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti 3–5 let						
1975–1979	13	86	99	62	15	23	100
1980–1989	13	86	99	61	16	23	100
1990–1999	17	81	98	55	12	33	100
2000–2010	17	80	97	36	11	53	100
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti 6–10 let						
1975–1979	13	87	100	90	8	1	100
1980–1989	12	87	99	87	7	6	100
1990–1999	15	84	99	84	8	8	100
2000–2010	18	81	99	64	10	25	100

Zdroj: Životní dráhy 2010.

Poznámky: * Dopočet do 100 % tvoří podíl otců, kteří byli v dané fázi rodinného cyklu bez placené práce, pracovali brigádně nebo na částečný úvazek.

** Hodnoty v sloupci zahrnují i podíly žen pracujících přesčas, jelikož jejich podíly byly zanedbatelné.

Tabulka 3: Převládající způsob zajištění péče o dítě v různých fázích rodinného cyklu v rodinách, kde byli oba rodiče zaměstnáni – podle roku narození dítěte (v procentech).

	Instituce péče o děti (např. jesle, mateřská škola, družina)	Rodiče vlastními silami (střídali se v péči)	Prarodiče	Placené hlídání (případně sousedská výpomoc)	Alespoň jeden rodič pracoval z domova	Celkem
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti méně než 3 roky					
1975–1979	68	12	15	5	0	100
1980–1989	72	9	17	1	1	100
1990–1999	58	19	21	0	1	100
2000–2010	29	32	28	7	5	100
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti 3–5 let					
1975–1979	86	4	8	1	1	100
1980–1989	87	5	7	0	1	100
1990–1999	81	8	11	0	0	100
2000–2010	77	9	13	0	1	100
	v době, kdy bylo nejmladšímu dítěti 6–10 let					
1975–1979	77	14	9	0	0	100
1980–1989	80	12	7	0	1	100
1990–1999	78	14	7	0	1	100
2000–2010	74	16	9	0	1	100

Zdroj: Životní dráhy 2010.

znamnou diferenciaci s ohledem na zvolenou formu zajištění péče o dítě. Nepotvrdilo se tedy například to, že by jesle zvolily zejména ty ženy, které se domnívají, že mohou mít na dítě pozitivní vliv, ani to, že by ty ženy, které mají negativní postoj k jeslím, zvolily naopak jinou formu zajištění péče o děti, například využití prarodičů. Zdá se tedy, že volba zajištění péče o dítě, pokud se žena vrátí k výdělečné činnosti během rané fáze rodičovství, není v české společnos-

ti závislá primárně na jejím postoji k různým formám péče, ale na možnostech, které má k dispozici (např. dostupnost prarodičů, jeslí, flexibility práce).

Na základě výše uvedených dat je možné tvrdit, že se v české společnosti prosazuje refamilializační trend, který lze charakterizovat následovně: největší porevoluční změnou byl s ohledem na dělbu práce a péče v rodinách s malými dětmi růst podílu žen v domácnosti nebo vykonávajících

občasné brigády, a zároveň pokles využívání předškolních zařízení péče o děti. Odkládání návratu matek k výdělečné činnosti přitom vedlo nejen k nárůstu ekonomicky neaktivních matek. Relativně vysoký je i podíl matek s malými dětmi pracujících na smlouvu na dobu určitou, bez pracovní smlouvy, případně na dohodu o provedení práce nebo činnosti. Mezi pracujícími matkami s dítětem mladším sedmi let je jich celá třetina, mezi pracujícími matkami s nejmladším dítětem ve věku 7–10 let čtvrtina a teprve mezi pracujícími matkami, jejichž děti jsou starší 15 let, jejich podíl klesá pod 15 % ve prospěch práce na dobu neurčitou.⁹ Z hlediska jistoty na trhu práce znamená výdělečná činnost bez pracovní smlouvy, na smlouvu na dobu určitou nebo na dohodu o provedení práce podřadné pracovní podmínky, které oslabují vyjednávací pozici, postavení, a tak i možnosti rozhodování matek (nejen) na trhu práce. Zároveň došlo k určité intenzifikaci času, který věnují čeští otcové výdělečné činnosti, a ke zvýšenému zatížení prarodičů péčí o vnoučata v rodinách s oběma pracujícími rodiči. V rodinách s oběma pracujícími rodiči vzrostl zároveň podíl těch, kteří zajišťují péči o své předškolní děti vlastními silami, a to velmi často při plné a neflexibilní pracovní době i místu práce mimo domov. Méně než čtvrtina pracujících matek a pouhé 1 % pracujících otců s dítětem mladším sedm let totiž pracuje na zkrácený úvazek, méně než desetina pracujících matek a 7 % pracujících otců s takto malým dítětem má možnost (spolu)určovat časové rozmezí výkonu své práce, zatímco pouze 5 % pracujících matek a 1 % pracujících otců s takto starým dítětem má možnost pracovat alespoň částečně z domova.

Rozhodování o návratu na trh práce v biografických vyprávěních matek

Zatímco statistická data nás informovala o změnách v časování návratu českých matek do zaměstnání a o tom, jak si stojí ČR v mezinárodním srovnání, pro porozumění rozhodování českých matek o časování a způsobu jejich návratu k výdělečné činnosti je vhodnější analýza biografických rozhovorů s matkami. Abych mohla přiblížit rozhodování matek o časování a způsobu návratu k výdělečné činnosti, identifikovala jsem ty okolnosti, přesvědčení a pocity, kterými matky argumentovaly ve prospěch návratu k výdělečné činnosti, a oddělila je od argumentů ve prospěch prodloužení ekonomické neaktivity v době péče o malé děti.

Motivace k návratu k výdělečné činnosti matek

Vedle potřeby zlepšení finanční situace a obav ze ztráty zaměstnání bylo možné v biografických příbězích matek identifikovat i další motivace pro návrat k výdělečné činnosti, zejména touhu po seberealizaci mimo rodičovství, po společenském uznání a vlastním výdělku. Návrat k výdělečné činnosti může být důležitý i z důvodu obav ze ztráty nabytých dovedností a znalostí, propadnutí platnosti ověření o odbornosti (v případě některých profesí) či ztráty klientely (v případě podnikání). Nežádka se přitom různé motivy

v biografických vyprávěních matek vzájemně prolínají, tak jako v případě Renaty.

Vzhledem k tomu, že se jí dítě narodilo ještě v době, kdy studovala poslední ročník medicíny, časová hranice tří let, po kterou trvá ochrana matek před ztrátou zaměstnání, nebyla v jejím případě relevantní. I pro ni však existuje časová hranice, která působí jako motivační faktor k návratu k její profesi. Tou je platnost ověření o její odbornosti. Jako samoživitelka bez praxe v oboru však zvažuje (a z finančních důvodů i brigádnicky praktikuje) výdělečnou činnost pod úrovní svého vzdělání i mimo vystudovaný obor:

No tak v podstatě pět let od školy je hranice, kdy jakoby platí ty zkoušky. Takže mám v podstatě jako pět let na to, abych nastoupila do toho oboru, abych nemusela třeba dělat nějaký srovnávací zkoušky a takhle. ... tím, že jsem sama s dítětem, že teda jako si nemůžu dovolit ani finančně ani časově pracovat v nemocnici na plnej úvazek se službama a tak ... se snažím přemýšlet o tom, co bych mohla dělat ... abych vydělala peníze a byla schopná nás uživit, než abych z toho měla nějaký dobrý pocit, že pomáhám lidstvu. ... (Renata, 27 let, VŠ, 1 dítě, 3 roky, samoživitelka, v domácnosti)

Pro vdanou Annu sice není finanční situace rodiny motivačním faktorem k návratu k výdělečné činnosti, ale i ona se obává ztráty dovedností. Důležitá je pro ni seberealizace i mimo oblast rodiny. Její pocity reflektují důležitost obou sfér – pracovní i soukromé – pro současné ženy, pro které není představa životního naplnění skrze péči a hospodaření v domácnosti zpravidla dlouhodobě přijatelná:

...nucena nejsem, abych se vrátila do zaměstnání z finančního hlediska, je to moje vnitřní, můj vnitřní pocit ... cítím, že mám aj jinou odpovědnost a jinou roli a úlohy, který chci v tom svým životě naplňovat... (Anna, 26 let, SŠ, 2 děti, 3 a 1 rok, vdaná, v domácnosti, pobírá rodičovský příspěvek)

Pro mnohé matky je důležitý také vlastní příjem. Zdaleka ne v každé domácnosti dochází k harmonické dělbě peněz mezi partnery a k vyrovnanému rozhodování v oblasti čerpání peněz:

...Nastoupila jsem na mateřskou, byla jsem bez peněz, což teda pro mě byl docela problém. Ale neříkám, mužský mi peníze určitě dával, ale mě spíš rozčilovalo to ... že rozhoduje, co za ně bude. (Jitka, 33 let, VŠ, 1 dítě, 5 let, vdaná, zaměstnaná)

Velmi často vyjadřují matky na rodičovské dovolené nebo v domácnosti pocity vyloučení ze společnosti a nedostatku společenského uznání. Jana tyto pocity zachytila v rámci svého vyprávění o motivech toho, proč začala během období výchovy svých tří dětí vykonávat nejrůznější brigády:

Já myslím, že hlavně přijít mezi lidi ... a další věc, že člověk potřebuje občas pochválit ... člověk, že vaří, pere a tyhle domácí práce, tak to dělá, dělá to třeba i rád, ale nemá tu zpětnou vazbu, tu odezvu. Kdežto v tý práci, jo, tohle jsi udělala dobře, nebo i vynadá, ale prostě je tam něco, je tam nějaká reakce. (Jana, 38 let, SŠ, 3 děti, 14, 11 a 7 let, vdaná, zaměstnaná)

Důvody pro návrat matek k výdělečné činnosti zahrnují tedy faktory, které působí na ženy v podobě „vnějších“ ekonomických a institucionálních podmínek, a motivace

„vnitřní“. Střetávají se však s bariérami návratu a motivacemi pro setrvání na rodičovské dovolené nebo v domácnosti.

Bariéry návratu a motivace k setrvání v domácnosti

Pocity, okolnosti a přesvědčení, které matky uvádějí jako důvody pro setrvání na rodičovské dovolené nebo v domácnosti, zahrnují opět jak vnější bariéry návratu do stálého zaměstnání, tak i internalizované motivace k setrvání na rodičovské dovolené nebo v domácnosti. Mezi první lze zařadit nedostupnost kvalitních služeb péče o děti a nevyhovující situaci na trhu práce. Mezi tu další skupinu důvodů patří percepce celodenní mateřské péče jako naplňující aktivity a připisování mimořádné důležitosti celodenní mateřské péči v období předškolního věku dětí. V souvislosti s těmito důvody pak přispívají k prodlužování období, které matky tráví v domácnosti, také plány na rozšiřování rodiny a posilování tradiční dělby rolí v rodině po porodu dítěte.

Přesvědčení, že předškolní dítě do určité míry trpí, pokud je jeho matka zaměstnaná, je v české společnosti (i v evropské komparaci) velmi silné (Hašková 2009). Matky, které se do zaměstnání vrátily před dosažením třetího až čtvrtého roku věku dítěte, cítí zpravidla potřebu svěřit dítě do péče další osoby či instituce před ostatními obhajovat. Třetími narozeninami dítěte totiž končí nárok na rodičovskou dovolenou a čtvrtými narozeninami dítěte končí nárok na rodičovský příspěvek. Kvůli internalizované a Jitčiným manželem explicitně formulované hodnotě celodenní mateřské péče v předškolním věku dítěte, „obhazuje“ Jitka svůj návrat do zaměstnání spontánně, bez vyzvání tazatelky, tím, že své jednání vymezuje proti jednání matek, které definuje jako kariéristky. Svě jednání vůči nim kontrastuje tak, aby ideál celodenní mateřské péče zůstal zachován, ale zároveň byla jeho aplikovatelnost v jejím konkrétním případě oslabena odkazem na specifickou potřebu jejího dítěte:

...manžel mi to vyčítá, že jsem ji tam dala ve třech letech do školky ... Nedala bych ji tam na celý den. Tím, že jsem fakt měla tu možnost, ještě byla v soukromý školce, kde bylo deset dětí, takže jsem věděla, no nevím, sama nad tím tápu. Možná, že to bylo brzo. ... Ale je pravda, že jí to strašně prospělo. Opravdu v té školce se to dítě otrká a pak to není takový ten mamánek, musí být trochu samostatný. Myslím, že 4 hodiny denně jí rozhodně neublíží. Ale opravdu strčit dítě tříletý od rána do večera, to mi přijde hrozný. ... nechápu maminky, jako když jsou třeba na dva roky a nějaký chůvy. Já osobně, já nejsem kariérista. (Jitka, 33 let, VŠ, 1 dítě, 5 let, vdaná, zaměstnaná)

Neexistuje pouze přesvědčení o tom, že dítě mladší tří až čtyř let patří do celodenní péče matky, ale celý komplex přesvědčení o tom, jaká péče je přijatelnější než jiná (viz také Potančokovou 2009). Tuto hierarchii odhaluje i vyprávění Nataši. I ona je zvyklá obhajovat svůj návrat do zaměstnání a ví, že svěřit třináctiměsíční dítě do péče babičky je v české společnosti přijatelnější, než jej umístit do jeslí, a že využívat výpomoc k péči o takto malé dítě na dva dny v týdnu je přijatelnější než využívat tuto výpomoc „na plný úvazek“:

...my jsme tam takhle dvě, co mají takhle malý děti a pracují. Jedna kolegyně je ... na plnej úvazek s rok a půl holčičkou. A má paní na hlídání teda na celou dobu. A ji vyloženě odsuzují ostatní kolegyně. ... A mne vždycky, když vidí fotky dětí na stole a takže: tak ty máš takhle malý a to už jsi v práci? A já vždycky, že jo, klasika: no jenom půl úvazek a babičky. No tak to jo. Takže kdybych šla na plnej, děti by byly v jeslích, tak hm. (Nataša, 32, VŠ, 2 děti, 4 a 2 roky, kohabituji, zaměstnaná)

Ideály péče o dítě můžeme identifikovat všude tam, kde jsou všechny ostatní způsoby péče o dítě s těmito spontánně (bez vyzvání) poměřovány. Široké působení a internalizace těchto ideálů může být tak silné, že se tyto ideály stávají ve svém působení sociálními normami.

Ideál celodenní mateřské péče o děti mladší tří až čtyř let může vést při plánování větší rodiny k úvahám o tom, že se matka mezi porody jednotlivých dětí na své pracoviště vracet nebude. Irena, která se zabývala před porodem vědeckou činností a zároveň plánovala třídětnou rodinu, tři třemi lety přerušované návraty k vědecké profesi odmítla jako nereálné, a zůstala tak v domácnosti celých patnáct let. Ve svých úvahách o návratu na trh práce vzhledem k dlouholeté absenci v oboru zvažuje, že se místo návratu k vědecké činnosti requalifikuje na výuku daného oboru na střední škole, případně začne výdělečnou činnost v oboru svého manžela, kterému beztak s jeho podnikáním neoficiálně a bezplatně pomáhala:

... jsem trošku na začátku řešila, ... že jako když budu mít ty děti, takže se totálně odřizu od té svojí profese. Což teda samozřejmě nastalo. ... Já jsem se nechtěla vracet, že po třech letech se vrátím do práce a pak zase za nějakou dobu další dítě. To je blbost, že jo. (Irena, 37 let, VŠ, 3 děti, 15, 11 a 7 let, vdaná, v domácnosti)

Proti návratu na trh práce působí také posilování genderově specializovaných rolí v páru poté, co se rodičům narodí jejich první dítě. Ačkoliv ani Anna, ani její partner neměli před jejím těhotenstvím trvalý pracovní poměr, s rodičovstvím se stal z jejího partnera hlavní živitel rodiny. Vzhledem k tomu, že se stal příjmem manžela jediným trvalým příjmem rodiny a Anna neměla zaměstnání, do něhož by se mohla vrátit, bylo jí v době, kdy se chtěla vrátit na trh práce zřejmé, že musí časování a způsob návratu k výdělečné činnosti přizpůsobit potřebám rodiny tak, aby nebyl ohrožen výkon manželovy práce:

...moje představy byly, že to bude víc rovnocenný. ... on začal mít trvalý stálý příjem v momentě, kdy vlastně jsme se rozhodli, že to dítě budeme mít ... zorganizoval si ten svůj plán tak, aby postupoval nějakým směrem v rámci té profese ... pracuje i o víkendech, pracuje do noci, to je téměř denní záležitost. ... to budu muset řešit všechno já ... nějakou osobou, která bude zajišťovat to, co já už nebudu zvládat, abych se mohla věnovat něčemu sebeosobnostnímu, seberozvojovému. Ale to je takový egoistický přístup. ... Pokud by měla být moje práce ... stresujícím faktorem, tak ... se rozhodnu třeba jenom občas někde něco jako pracovat a nemít vyloženě stálý zaměstnanecký poměr. ... bych za-

čala něčím jako na externo ... a potom teprve bych, podle toho, jak se to bude vyvíjet ... byla schopna se od toho odrazit a nastoupit buď k nějakému zaměstnavateli, anebo si teda vybudovat něco vlastního. (Anna, 26, SŠ, 2 děti, 3 a 1 rok, vdaná, v domácnosti, pobírá rodičovský příspěvek)

Jestliže spočívá břemeno pečovatelské práce na matkách, na závazek stálého zaměstnání si často v době, kdy již výdělečnou činnost z nejrůznějších důvodů vyhledávají, „ještě netroufají“. Obdobně jako Anna proto i učitelka Lucie zvolila zpočátku jen večerní brigády. Na rozdíl od finančně nadstandardně zabezpečené Anny však měla výdělečná činnost Lucie zlepšit finanční situaci rodiny. Její návrat k výdělečné činnosti tak implikoval i větší zapojení manžela do péče. Vymahatelnost partnerovy účasti na péči v období návratu matek na trh práce tedy nezávisí pouze na postojích obou partnerů k genderovým rolím, ale souvisí i s tím, nakolik je výdělečná činnost ženy definována pro rodinný rozpočet jako nezbytná.

...protože těch financí je fakt jako dost málo, tak chodím kamarádovi pomáhat uklízet a dvakrát do týdne jsem večer jakoby z domu. Sice jako holky tak jako dám, relativně uspořádám tak, aby mohly jít rovnou spát, nebo už jsou v posteli. Ale taky se stane, že musí (manžel – pozn. aut.) sám a už se naučil, že to zvládá. Už nandává i plínku. Jo, což u starší v životě neudělal. Jo, ted'ko, protože těch financí není tolik, a já jsem měla možnost začít takhle jako něco dělat, tak jsem ho – prostě musí se zapojovat. (Lucie, 38 let, VŠ, 2 děti, 8 a 2 roky, vdaná, na rodičovské)

Proti návratu matek do stálého zaměstnání působí i již uvedená nedostupnost veřejných zařízení péče o děti a legislativa, jež určuje možnosti jejich využívání, které jsou výsledkem vývoje rodinné politiky v české společnosti:

... já si tak jako v tý práci odpočinu od těch dětí a naopak... No a jde to vlastně taky jen díky tomu, těm babičkám. ... když bych ho dala do jeslí třeba na všechny dny, tak bych přišla o sedm a půl (tisíc, které pobírá v rámci rodičovského příspěvku – pozn. aut.) plus bych platila skoro pět tisíc. Se dneska platí za jesle i za státní. Takže to by bylo pro mne natolik finančně nevýhodný, že by mi to ani. Že se mi to nevyplatí. (Nataša, 32 let, VŠ, 2 děti, 4 a 2 roky, kohabitující, zaměstnaná)

Jak prokazují ekonomické modely R. Jahody a T. Šinkyříkové (2011) nebo E. Mitchell (2010), většině rodin se návrat matky do stálého zaměstnání v ČR nevyplatí. Pokud využijí mateřských škol či jeslí na více než zákonem stanovený počet hodin a zároveň ještě mají nárok na rodičovský příspěvek, pak o příspěvek přijdou. Pokud však matka nastoupí do zaměstnání na velmi krátký úvazek tak, aby zákonem stanovený počet hodin na využívání předškolních zařízení nepřekročila, její příjem z výdělečné činnosti klesne na velmi nízkou úroveň. Připočteme-li malou ochotu zaměstnavatelů v ČR zaměstnávat na částečné úvazky a neochotu mateřských škol přijímat děti v jiném než celodenním režimu, rysuje se pro mnohé ženy jako reálná pouze jediná varianta – zůstat v domácnosti, pobírat rodičovský příspěvek a přivydělávat si pouze formou brigád v čase, kdy se jim po-

daří zajistit hlídání v rámci rodiny, případně se realizovat formou neoficiální neplacené činnosti v rámci ekonomických aktivit jejich partnera.

Biografická vyprávění matek nejenže pomáhají pochopit mechanismy, jakými dochází k oddalování návratu matek do zaměstnání. Odhalují ještě jeden závažný, avšak méně zjevný aspekt současného nastavení dělby práce v českých rodinách. Prodloužená doba, po kterou zůstávají matky s malými dětmi oficiálně ekonomicky neaktivní, neznamená, že by nepracovaly. Kromě tradičně neplacené péče a práce v domácnosti mnohé z nich bezplatně vypomáhají ve výdělečné činnosti partnerovi (vedou účetnictví, řadí zakázky, podílejí se na tvorbě kreativních plánů apod.). Nemusí však jít jen o výpomoc v rodině. Některé matky sice řetězí tři až čtyřleté rodičovské dovolené a rodičovské příspěvky, ale zároveň si oficiálně nebo neoficiálně přivydělávají. Nejedná se o návrat do stálého pracovního poměru, ale o krátkodobé, nepřilíš finančně ohodnocené, nicméně z hlediska času či místa výkonu práce pro matky bez pravidelného hlídání dětí dostupné práce.

Lékařka Renata svou „volbu“ brigád vysvětluje s ohledem na kontext, v němž byla *de facto* nucena tuto „volbu“ učinit. Svůj výdělek formou brigádnické činnosti (jako telefonistka) při pobírání rodičovského příspěvku zdůvodňuje potřebou financí, ale zároveň jen nepravidelnými možnostmi hlídání dítěte. Mezigenerační výpomoc s péčí o děti je sice v Čechách využívána častěji než dříve, zároveň však není zpravidla vnímána jako výpomoc dlouhodobě intenzivně využitelná:

... tu práci mám tak, že jsou zrovna rodiče doma. ... tam člověk může jít jenom na dvě nebo na tři hodiny a takže si vždycky vyberu tak, aby ... mohl být doma s mámou mojí ... já si totiž jako netroufám pracovat jako opravdu vyložené jako na zaměstnanecké úvazek, i když třeba minimální, když bych se měla s hlídáním spoléhat jenom na babičky. ... se to vyřeší nějak jako, jestli bude ta školka nějaká. (Renata, 27 let, VŠ, 1 dítě, 3 roky, samoživitelka, v domácnosti)

Obdobně i Jana, jejíž biografie zahrnovala dlouhé období přerušování zaměstnaneckého poměru, při kterém vykonávala velké množství brigád, hovořila o mezigenerační výpomoci s péčí o děti jako o prostředku umožňujícím občasnou výdělečnou činnost, nikoliv však stálý pracovní poměr:

No tam bylo takový to vypadnout z domova, odpočinout si od všeho, vypnout, odrelaxovat od těch dětí. I když to zní blbě. ... tím, že to bylo vlastně nárazový, že oni mi vždycky řekli: tak tenhle měsíc budeme dělat tenhle výzkum, tak já jsem si i mohla obstarat ty děti. S mojí mámou ... Takže jsem si to mohla zařídit dopředu. (Jana, 38 let, SŠ, 3 děti, 14, 11 a 7 let, vdaná, zaměstnaná)

Také pozice ženy na trhu práce před porodem dítěte a postoje zaměstnavatele bývají pro návrat k výdělečné činnosti důležité. Biografické příběhy matek ukazují na nejistotu pracovních pozic a kumulaci krátkodobých pracovních smluv po porodu dítěte zejména u těch, které buď před porodem neměly stálé zaměstnání, nebo o ně přišly.¹⁰ Ačko-

liv ze zákona plyne, že zaměstnavatel nemůže dát těhotné ženě výpověď (pouze ve výjimečných případech), zejména v malých firmách se ženy necítí oprávněné naplňování tohoto zákona vyžadovat a přistupují na rétoriku zaměstnavatelů o jejich nevýhodnosti jako zaměstnankyň, aniž by si uvědomily, jaké důsledky to může mít pro jejich pozdější uplatnění na trhu práce. Časový horizont pěti let, během nichž plánovala být v domácnosti se dvěma dětmi Jana, jako by psychologicky uzavíral jednu její pracovní etapu života, přičemž budoucí participaci na trhu práce nepovažovala za možnou plánovat dříve než za horizontem pěti let.

No ono to bylo bohužel zrovna v době, kdy on (zaměstnavatel – pozn. aut.) ... snižoval počet zaměstnanců. A my jsme se holt tak prostě dohodli, protože jsem věděla, že minimálně pět let se tam nevrátím ... Určitě to tak bylo daný, že když to půjde samozřejmě, tak že bysme nechtěli zůstat u toho jednoho (dítěte – pozn. aut.) ... tak jsem vlastně rozvázala pracovní poměr na dohodu a od té doby jsem vlastně byla na mateřský. Což teda no bylo skoro 13 let, což je teda síla. S tím, že jsem samozřejmě mezitím dělala různé brigády, ale tím, že jsme nechtěli mít jedno dítě, tak člověk se zase nechtěl jako zapisovat nebo přihlašovat do nějaký práce, kde byste stejně za půl roku řekl, nezlobte se. ... Jiná otázka byla vlastně po tom druhým, kdy jsme se rozhodovali, jestli další nebo ne. ... tou dobou už jsem měla takovou tu touhu dělat něco jiného než přebalovat a tak. A takže tam jsem poprvé narazila na to, že už to vůbec není jednoduchý tu práci najít. ... když jste řekla, jo, mám dvě děti. Tak to bylo, tak to se nezlobte, ale tohle místo není úplně pro vás. (Jana, 38 let, SŠ, 3 děti, 14, 11 a 7 let, vdaná, zaměstnaná)¹¹

Obdobnou zkušenost diskriminace při přijímání do zaměstnání na základě mateřství zaznamenala i Martina, která se také nemohla vrátit zpět ke svému zaměstnavateli, ačkoliv se jako samoživitelka do zaměstnání navracela dříve než vdaná Jana:

Tam jsem se chtěla vrátit po mateřský, ale ten hotel koupil jiný majitel, takže mi řekl, že místo tam pro mě není. Takže jsem si musela hledat jiné místo. ... Určitě bych to shrnula tak, že pokud žena s malým dítětem sežene práci, tak má velmi velké štěstí. Protože všude, nebo ve většině případů, nikde ženy s malým dítětem brát nechtějí. To je první, co se ptají, když člověk hledá zaměstnání. Nebo potom dělat nějaké pomocné práce, brigády a tak. ... Mně se to stalo, když jsem hledala práci, tak to je první otázka. (Martina, 31 let, vyučená, 1 dítě, 5 let, samoživitelka, zaměstnaná)

Pomocné práce a brigády jsou tedy tím způsobem výdělečné činnosti, který se zdá být pro matky dostupný, nemají-li přístup k pravidelnému hlídání dětí. Z dlouhodobého hlediska však řetězení brigád ženy na trhu práce marginalizuje, má negativní dopad na jejich současné i budoucí příjmy a přispívá k genderovým nerovnostem ve společnosti.

Závěr

V tomto článku jsem si položila dvě základní výzkumné otázky: Jakým způsobem se v průběhu posledních 50 let proměňovalo chování českých matek z hlediska kombinování pracovního a soukromého života, a jakým způsobem

se v současné době rozhodují české matky o časování a formě návratu do zaměstnání. Odpovědi na tyto dvě výzkumné otázky mi umožnily specifikovat charakter současného refamilializačního trendu v České republice a odhalit některé z jeho důsledků pro postavení žen v české společnosti.

Mezinárodní komparativní statistická data prokázala, že se Česká republika zařadila mezi evropské státy s nejsilnějším uplatněním modelu muže živitele a ženy pečovatelky v rodinách s dětmi mladšími 15 let. Tento model dominuje v české společnosti nejen v rodinách s dítětem mladším tří let, ale také v rodinách s nejmladším dítětem staršího předškolního věku, a jeho uplatnění v rodinách s nejmladším dítětem ve věku povinné školní docházky také není marginální. Reprezentativní šetření české populace z roku 2010 specificky zaměřené na zkoumání životních trajektorií a časování přechodových událostí potvrdilo, že zde tento model nebyl uplatňován odjakživa. Významným způsobem posílil během posledních 20 let. Kromě toho toto šetření odhalilo i specifika českého refamilializačního modelu. Ta zahrnují růst podílu matek v domácnosti a přesčasových hodin otců, pokles ve využívání předškolních zařízení ve prospěch kombinace rodinných řešení hlídání dětí a vysoký podíl pracujících na smlouvu na dobu určitou, bez pracovní smlouvy, případně na dohodu o provedení práce, o činnosti apod. mezi zaměstnanými matkami předškolních, ale i školních dětí. Takové pracovní uplatnění oslabuje jejich vyjednávací pozici, současně i budoucí příjmy, postavení, a tak i možnosti rozhodování (nejen) na trhu práce, a přispívá tudíž k genderovým nerovnostem ve společnosti. S odkazem na dříve publikované studie lze navíc soudit, že současný refamilializační model nemá vliv pouze na postavení matek v české společnosti, ale také na úvahy žen o tom, zda, kdy a za jakých podmínek se matkami stát, přičemž ovšem úvahy o reprodukci nelze chápat jako indikátory budoucího chování (např. Hašková 2009).

Jestliže kvantitativní data ukázala, že se postavení českých matek na trhu práce zhoršuje, biografické příběhy současných matek malých dětí umožnily přiblížit jejich rozhodování o časování a způsobu návratu k výdělečné činnosti. Cílem zde nebylo pojmenovat všechny relevantní faktory, které vstupují do rozhodování matek, ale popsat mechanismus rozhodování, v němž se střetávají „vnitřní“ hodnotové i „vnější“ institucionální a strukturální důvody a motivace pro i proti návratu. Jestliže mají matky v české společnosti celou řadu důvodů k návratu k výdělečné činnosti, důvodů k odkládání návratu k výdělečné činnosti bylo možné objevit v biografických příbězích ještě více. Jednotlivé faktory do procesu rozhodování o tom, kdy a jakým způsobem kombinovat péči o děti s výdělečnou činností, nevstupují samostatně, ale ve vzájemné interakci. Prohloubení genderově specializovaných rolí, ke kterému dochází po narození dítěte, tak například působí proti návratu matek do stálého zaměstnání zejména tehdy, není-li výdělečná činnost ženy v rodině vnímána jako ekonomická nutnost.

Analýza biografických rozhovorů s matkami malých dětí ale ukázala na ještě jeden, méně zjevný dopad polistopadového modelu dělby práce v českých rodinách se závislými dětmi. Statisticky dokumentované prodloužení ekonomické neaktivity matek totiž často neznamená jejich faktickou nečinnost v oblasti výdělečných aktivit. Kromě tradičně neplacené péče a práce v domácnosti se matky na navazujících rodičovských dovolených a příspěvcích bezplatně zapojují do výdělečné činnosti svých blízkých nebo oficiálně či neoficiálně do krátkodobých brigádnických prací. Stejně jako v případě vysokého podílu pracujících na krátkodobé pracovní smlouvy a dohody mezi oficiálně ekonomicky aktivními matkami, jsou i tyto krátkodobé brigádnické práce mezi matkami oficiálně ekonomicky neaktivními výsledkem motivací pro návrat do stálého zaměstnání, institucionálních, strukturálních a kulturních bariér takového návratu a motivací pro celodenní mateřskou péči. Ve svém důsledku však posilují genderové nerovnosti ve společnosti.

Předloženými výsledky empirického výzkumu jsem navázala na odbornou diskusi nad užitečností konceptu preferencí a preferenčních voleb či užitku v oblasti studia kombinování pracovního a soukromého života. Ačkoliv jsou kvantitativně zjišťované preference v této oblasti nezdědky využívány jako argument pro zachování aktuálního nastavení rodinné politiky, interpretativní kvalitativní výzkum umožnil pochopit zakotvenost preferencí v kulturním a strukturálním kontextu i rozpory mezi legislativně stanovenými pravidly a subjektivně vnímanými možnostmi dosažení spokojenosti na poli pracovního a soukromého života.

Jiní již prokázali kontextovou zakotvenost preferencí a voleb v oblasti kombinování práce a péče (Křížková et al. 2011). T. Sirovátka a H. Bartáková (2008) poukázali navíc na postojovou inkonzistenci české populace v oblasti kombinování práce a péče. Ačkoliv je v české společnosti v obecné rovině relativně silně zastoupena preference egalitárního modelu rodiny, v němž se muž i žena věnují výdělečné činnosti i péči o děti, reálné strategie, ale i preference konkrétních řešení v oblasti práce a péče jsou do značné míry poplatné tradičnímu genderovému uspořádání. Nejen situace podmíněné volby, ale i preference konkrétních řešení v oblasti práce a péče jsou totiž ve velké míře závislé na kontextu. Existující postojovou inkonzistenci – v obecné rovině na straně jedné a na úrovni konkrétních politických opatření na straně druhé – tak můžeme podle těchto autorů chápat jako důsledek institucionálního zaostávání politiky a praktik ve vztahu k obecným hodnotovým orientacím populace, které se na rozdíl od podmínek na trhu práce a reality dělby práce v rodině posunuly k egalitárnímu modelu.

Kritikou teorie preferencí a modelem způsoblosti inspirovaný výzkum rozhodování českých matek o časování a formě jejich návratu do zaměstnání s cílem porozumět tomuto rozhodování v rovině subjektivně vnímaných omezených možností ukázal, že reálná způsoblost (schopnost) dosažení spokojenosti v oblasti kombinování práce a péče je závislá nejen na strukturálních a institucionálních podmín-

kách, ale také na existující propasti mezi legislativně danými podmínkami a pocitem oprávnění činit požadavky v rámci rodiny/domácnosti i na pracovišti, která se ukázala být v české společnosti výrazná. Kvalitativním výzkumem zachycená dynamika konfliktů a reálné nemožnosti dosahovat spokojenosti v oblasti kombinování práce a péče zůstává pro šetření preferencí nezachytitelná a s teorií preferencí, která vysvětluje odlišné volby a preference žen v závislosti na jejich odlišné a neměnné životní orientaci, v rozporu.

Literatura

- Bartáková, H. 2008. *Cesta zpátky: Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: FSS MU.
- Becker, G. S. 1976. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brennan, D. 2007. „Babbies, budgets, and birthrates: Work/family policy in Australia 1996–2006.“ *International Studies in Gender, State, and Society*, Vol. 14, No. 1: 31–57.
- Crompton, R., Harris, F. 1998. „Explaining women's employment patterns: 'orientations to work' revised.“ *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 1: 118–136.
- Crompton, R., Lyonette, C. 2005. „The new gender essentialism – domestic and family 'choices' and their relation to attitudes.“ *The British Journal of Sociology*, Vol. 56, No. 4: 601–620.
- Čáková, E. et al. 1977. *Stručná zpráva z výzkumu Rodina a děti*. Praha: KVVM FSÚ.
- Danielsbacka, M., Tanskanen, A. O., Jokela, M., Rotkirch, A. 2011. „Grandparental Child Care in Europe: Evidence for Preferential Investment in More Certain Kin.“ *Evolutionary Psychology*, Vol. 9, No. 1: 3–24.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (eds.). 2003. *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- European Commission. 2008. *Indicators for Monitoring the Employment Guidelines Including Indicators for Additional Employment Analysis 2008 Compendium*. European Commission DG ESAEO.
- Eurostat. 2011. *Total unemployment – LFS series – Unemployment rates by sex, age groups and nationality (%)*. [online]. European Commission, Eurostat [cit. 30. 9. 2011]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database>.
- Freiová, M. 1998. *Východiska rodinné politiky*. Praha: Občanský institut.
- Glaser, B. G., Strauss, A. L. 1967. *Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Hakim, C. 1998. „Developing a Sociology for the 21st Century: Preference Theory.“ *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 1: 150–162.
- Hakim, C. 2006. „Women, Careers, and Work-life Preferences.“ *British Journal of Guidance & Counselling*, Vol. 34, No. 3: 279–294.

- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Hobson, B. 1990. „No Exit No Voice: women's economic dependency and the welfare state.“ *Acta Sociologia*, Vol. 33, No. 3: 235–250.
- Hobson, B. 2011. „The Agency Gap in Work-Life Balance: Applying Sen's Capabilities Framework Within European Contexts.“ *Social Politics*, Vol. 18, No. 2: 147–167.
- Hobson, B., Fahlén, S. 2009. *Applying Sens Capabilities Framework to Work Family Balance within a European Context: Theoretical and Empirical Challenges*. REC-WP 03/2009. [online]. Edinburgh: RECOWOE, Dissemination and Dialogue Centre [cit. 29. 7. 2011]. Dostupné z: <http://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/3144/1/REC-WP_0309_Hobson_Fahlen.pdf>.
- Hobson, B., Oláh, L. 2006. „Birthstrikes? Agency and Capabilities in the Reconciling of Employment and Family.“ *Marriage and Family Review*, Vol. 39, No. 3–4: 197–227.
- Hobson, B., Fahlén, S., Takács, J. 2011. „Agency and Capabilities to Achieve a Work-Life Balance: A Comparison of Sweden and Hungary.“ *Social Politics*, Vol. 18, No. 2: 168–198.
- Hora, O. 2009. „Situace rodičů s dětmi do sedmi let na trhu práce podle výsledků výběrového šetření pracovních sil.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 2: 42–53.
- Jahoda, R., Šinkyříková, T. 2011. *Studie o distribučních dopadech a ekonomickém působení rodičovského příspěvku na české domácnosti*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Kanjua Mrčela, A., Černigoj Sadar, N. 2011. „Social Policies Related to Parenthood and Capabilities of Slovenian Parents.“ *Social Politics*, Vol. 18, No. 2: 199–231.
- Knotková Čapková, B. 2007. „Marginalizace, reprezentace a identita podrobených v kontextu současné indické společnosti.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 8, č. 1: 16–24.
- Kreipl, J. et al. 1979. *Mínění a názory na postavení a úlohu žen v rodině*. Praha: ÚVVM FSÚ.
- Křížková, A., Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (eds.). 2008. *Práce a péče*. Praha: SLON.
- Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H., Formánková, L. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: SLON.
- Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VUPSV.
- Maříková, H. 2005. „Možnosti uplatnění žen (a mužů) na trhu práce v souvislosti s bez/dětností.“ Pp. 48–56 in Křížková, A. (ed.). *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Merrill, B., West, L. 2009. *Using Biographical Methods in Social Research*. London, Thousand Oaks: Sage.
- Mitchell, E. 2010. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: SOÚ AV ČR, v. v. i.
- Nečas, P. 2009. *Barcelonské cíle – Projev ministra P. Nečase*. [online]. Praha: Vláda ČR. [cit. 26. 6. 2011]. Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/barcelonske-cile---projev-ministra-p--necase-53292/>>.
- Nussbaum, M. C. 2000. *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD. 2007. *OECD Family Database – LMF1.2.A, LMF1.4.A., LMF2.2.A*. [online]. OECD [cit. 1. 7. 2011]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html>.
- OECD. 2008. *OECD Family Database – PF3.2.A*. [online]. OECD [cit. 1. 7. 2011]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html>.
- Organizace vzdělávací soustavy ČR 2008/2009. [online]. Evropská komise, EURYDICE, EAOEA [cit. 28. 7. 2011]. Dostupné z: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/CZ_CS.pdf>.
- Palonciová, J. 2011. „Vztah profesní dráhy a založení rodiny z hlediska generací žen.“ *Fórum sociální politiky*, roč. 5, č. 5: 2–7.
- Potánčoková, M. 2009. „Neplnohodnotné matky? Imperativ dobré matky a participácia matiek maloletých detí na trhu práce.“ *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 1: 61–88.
- Riedmann, A. 2006. *Working time and work-life balance in European companies*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Rustin, M., Chamberlayne, P. 2002. „Introduction: from biography to social policy.“ Pp. 1–23 in Chamberlayne, P., Rustin, M., Wengraf, T. (ed.). *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys*. Bristol: The Policy Press.
- Sen, A. 1992. *Inequality re-examined*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. 2006. „Capability and Well-being.“ Pp. 6–30 in Nussbaum, M., Sen, A. (eds.). *The quality of life*. Oxford: OUP.
- Sirovátka, T., Bartáková, H. 2008. „Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky.“ Pp. 63–96 in Sirovátka, T., Hora, O. (eds.). *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice, Brno: František Šalé/ Albert.
- Sirovátka, T., Mareš, P. 2002. „Rodina, sociální rizika a sociální politika.“ Pp. 108–128 in Plaňava, I., Pilát, M. (eds.). *Děti, mládež a rodina v transformaci*. Brno: Barrister & Principal.
- Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Svobodová, K. 2007. *Životní situace vícedětných rodin*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Valentová, M. 2006. „Postoje k opatřením týkajícím se rodiny a rovnováhy pracovního a rodinného života (mezinárodní srovnání).“ Pp. 165–202 in Sirovátka, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé/ Albert.
- Valentová, M. 2009. „Přerušení účasti na trhu práce z důvodu péče o děti a subjektivní vnímání jejich důsledků.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 10, č. 2: 29–41.

Wallace, C. 2003. „Work Flexibility in Eight European Countries.“ *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, Vol. 39, No. 6: 773–793.

Poznámky

1 Tento článek byl napsán s podporou grantového projektu Grantové agentury ČR „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“, č. P404/10/0021.

2 Případně modelem funkčních nebo základních schopností, viz poznámku 3.

3 V češtině se zpravidla překládá s odkazy ke studiím Sena, ale také např. Nussbaum (2000) jako *model funkčních schopností nebo model základních schopností* („functional capabilities“, „basic capabilities“), viz např. Knotkovou-Čapkovou 2007. V tomto článku budu s odkazy na studie Hobson a jejich spolupracovníků používat spíše český termín způsobilost než schopnost, a to proto, abych se vyhnula psychologickým konotacím tohoto termínu.

4 Evropské direktivy v oblasti mateřské a rodičovské dovolené nebo částečných úvazků, lisabonské cíle, barcelonské cíle apod.

5 Rozhovory trvaly od jedné do tří hodin. Komunikační partnerky jsme vyhledávaly technikou sněhové koule.

6 Bylo by zajímavé zjistit, zda souvislost mezi postoji matek a jejich partnerů na straně jedné a délkou celodenní mateřské péče na straně druhé platila i v minulosti. To však nebylo možné na analyzovaných datech testovat, jelikož dotazníkové šetření zaznamenalo pouze aktuální postoje, které však mohou být velmi vzdáleny postojům stejných respondentů v době, kdy v minulosti (před rokem 1989) pečovali o malé děti.

7 V dotazníkovém šetření byla položena otevřená otázka.

8 Investice českých prarodičů do péče o jejich vnoučata však nejsou ani v současné době v evropském srovnání nijak výrazně častější nebo intenzivnější (Danielsbacka et al. 2011).

9 Na skutečnost, že je návrat žen na trh práce spojen s vyšším než průměrným (v ČR 8,5 %) výskytem práce na dobu určitou, a na to, že je tento typ práce matkami dětí do sedmi let vykonáván v naprosté většině případů nedobrovolně, poukázal již O. Hora (2009).

10 Na skutečnost, že práce na dobu neurčitou před porodem dítěte výrazně snižuje šance negativních dopadů přerušení účasti na trhu práce, poukázala již Valentová (2009). V jiné studii jsem zase poukázala na fakt, že nejistota na trhu práce ovlivňuje reprodukční plány mužů a žen. Záleží přitom na typu nejistoty (např. nezaměstnanost, nízký příjem nebo práce „na černo“) a zároveň na tom, zda se jedná

o nejistou pozici na trhu práce v případě muže nebo ženy (Hašková 2009).

11 Na základě biografických rozhovorů s matkami (ovšem s vědomím významného omezení interpretace z důvodu zpětné racionalizace chování) se lze domnívat, že Jana, stejně jako výše uvedená Irena, byla před porodem svého prvního dítěte představitelkou „etapizujících žen“. Pro ty představuje otěhotnění uzavření jedné etapy života, a to i z hlediska zaměstnání. Tyto ženy nemají v období před zahájením rodičovství promyšlené strategie návratu do zaměstnání a úvahy o podobě kombinování pracovního a soukromého života nejsou, na rozdíl od „žen kombinování zvažujících“, součástí jejich úvah o rodičovství (viz Haškovou 2009). „Ženy kombinování zvažující“, jejichž představitelkou by mohla být z výše citovaných matek před porodem svého prvního dítěte Nataša, sice uvažují o rodičovství jako o důležitém životním přechodu, odchod na mateřskou dovolenou by však neměl v jejich pojetí znamenat mnoholeté přerušování výdělečné činnosti, jehož horizont by byl natolik vzdálený, že by bylo obtížné před porodem dítěte plánovat návrat do zaměstnání. Tato paralela k různým typům úvah o rodičovství, které byly identifikovány ve výzkumu žen bez zkušenosti rodičovství, aniž by byly tyto úvahy o rodičovství považovány za neměnné v životě jednotlivých žen, neznamená, že je návrat do zaměstnání obtížný poté, co se stanou matkami, pouze pro „ženy etapizující“, jestliže se matkami stanou. Vzhledem k tomu, že identifikované typy pouze pojmenovávají úvahy žen tak, jak byly zachyceny v určitý okamžik jejich života, a které se mohou pod vlivem okolností měnit, nelze na jejich základě předvídat pracovní strategie žen poté, co se stanou matkami, pakliže se jimi stanou. Lze nicméně konstatovat, že současné nastavení české rodinné politiky, která upřednostňuje dlouhodobou celodenní péči matek o děti a řetězení rodičovských dovolených před návraty matek do zaměstnání mezi porody jejich dětí, znesnadňuje úvahy o zahájení rodičovství zejména u bezdětných „žen zvažujících kombinování“ a podporuje naopak strategii etapizování.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

PhDr. Hana Hašková, Ph.D. je vědeckou pracovnící oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu Akademie věd, v. v. i. a přednáší na Univerzitě Karlově. Zkoumá genderové aspekty reprodukčního chování a v historické a mezinárodní perspektivě analyzuje politiky, diskursy a praxi péče. V roce 2010 získala Prémii Otto Wichterleho pro mladé vědce a vědkyně.